

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

BYZANTIAKA

ΤΟΜΟΣ 9ος

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1989

**ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΠΡΟΣ
ΤΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 12ου ΑΙΩΝΑ.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ**

ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ - ΛΟΥΚΑΚΗ ΜΑΡΙΝΑ / ΑΘΗΝΑ

Ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Καστοριᾶς συνδέεται μέ τήν ἱστορία τῆς αὐτοκέφαλῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος¹. Ἡ πρωϊμώτερη πηγή πού ἀναφέρει τήν ἐπισκοπή Καστορίας εἶναι τά τρία σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου πού χρονολογοῦνται πρὶν καί μετὰ τόν Μάιο τοῦ 1020 καί περιλαμβάνονται στό χρυσόβουλλο τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου τοῦ 1272².

Σύμφωνα μέ τά σιγίλλια αὐτά ὀρίζονται οἱ δικαιοδοσίες τοῦ ἐπισκόπου Καστορίας, ἡ σημαντική του θέση μεταξύ τῶν ὑπαγομένων στήν Ἀχρίδα ἐπισκόπων καί γίνεται φανερό ὅτι ἡ ἐπισκοπή Καστορίας προϋπῆρχε, μιά καί τώρα μειώνεται ὁ ἀριθμός «κληρικῶν καί παροίκων» γιά νά μήν ὑπερβαίνει αὐτόν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς³. Ἡ ἀμφισβήτηση ὅμως τῆς γνησιότητος τῶν σιγιλλίων τοῦ Βασιλείου Β'⁴ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τόν περιορισμό τῶν πηγῶν γιά τήν ἐκκλησιαστική ἱστορία τῆς Καστοριᾶς στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους.

Εὐχαριστοῦμε τόν *Père J. Darrouzès* καί τόν καθηγητή κύριο Ἀθ. Κομίνη γιά τήν οὐσιαστική τους βοήθεια στήν διάρκεια γραφῆς αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

1. *H. Gelzer*, *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*, Leipzig 1902. *R. Janin*, *Achrida, Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique* I, Paris 1912, 321-332. *B. Granič*, *Kirchenrechtliche Glossen zu den vom Kaiser Basileios II dem Autokephalen Erzbistum von Achrida verliehenen Privilegien*, Byzantion 12 (1937) 395-415. *Γ. Κονιδάρη*, Συνοπτική Ἐκθεσις περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, Ἐπ. Ἐπ. Θεολ. Σχ. Παν. Ἀθ. 16 (1964-1968), 279-291, (στό ἐξῆς *Γ. Κονιδάρη*, Συνοπτική Ἐκθεσις). *Γ. Κονιδάρη*, Περὶ τό ζήτημα τῆς γενέσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν καί τῶν *Notitiarum* no 3 παρά Parthey, Ἐπ. Ἐπ. Θεολ. Σχ. Παν. Ἀθ. 16 (1964-68), 223-275. *Ἰ. Ταρνανίδη*, Ἡ διαμόρφωση τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1976. *Τοῦ ἴδιου*, Ἡ ἐκκλησιαστική πολιτική τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου ἐναντι τῶν Βουλγάρων καί τῶν Σέρβων, Βυζαντινά 8 (1976), 47-87. *Β. Φειδᾶ*, Ἐκκλησιαστική ἱστορία II. Ἀπό τῆς Εἰκονομαχίας μέχρι τῆς ἀλώσεως (726-1453), Ἀθήναι 1983, 131-134. (Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἐνδεικτική).

2. *H. Gelzer*, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistumerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, BZ 2 (1893) 22-79, (στό ἐξῆς *Gelzer* 2). *F. Dölger*, *Regesten n.* 806, 807, 808. *Γ. Θεοχαρίδης*, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατά τοὺς μέσους χρόνους (285-1354), Θεσσαλονίκη 1980, 275-276 σημ. 3 ὅπου καί παλιότερη βιβλιογραφία.

3. *Gelzer* 2, 42.

4. Γιά τίς ἀμφιβολίες πού ἔχουν διατυπωθεῖ σχετικά μέ τήν γνησιότητα τῶν σιγιλλίων βλ. *Ἰ. Καραγιαννόπουλου*, ἐκκλησιαστική ὀργάνωση στὸν τ. Μακεδονία, Ἀθήνα 1982, 321 καί *Ἰ. Ταρνανίδη*, Ἡ διαμόρφωση τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς

Σύμφωνα με τούς επισκοπικούς καταλόγους τοῦ διαστήματος ἀπὸ τὸν 11ο ὡς τὸν 13ο αἰῶνα ἡ Καστοριά διατηρεῖ τὴν πρώτη θέση ἀνάμεσα στὶς ὑποκείμενες «τῷ θρόνῳ τῆς Βουλγαρίας» ἐπισκοπές (cod. Berolinensis 73 (Phillip. 1477))⁵, στὶς τάξεις «τῶν θρόνων τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ἤτοι πάσης Βουλγαρίας» (cod. Kutlumus 9, Sinait. 1117)⁶, στὶς τάξεις τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς» (cod. Vat. gr. 828)⁷. Ὁ J. Darrouzès σημειώνει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συγγραφέων αὐτῶν τῶν κωδίκων εἰδικά γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας καὶ τὸ ἀποδίδει στὴν ἀναβάθμιση τῶν σχέσεων μεταξὺ αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ἐπαρχιῶν αὐτὴν τὴν ἐποχὴ⁸.

Παρά τὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐτονομία καὶ τὴν εὐρύτατη δικαιοδοσία ποὺ παραχωρήθηκε στὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχριδῶν, ἡ πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐπαφὴ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς μέ τὴν Πρωτεύουσα ὑπῆρξε στενώτατη. Ὁ ἐπίσκοπος Καστορίας ὑπῆρξε πρωτόθρονος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος ἀπὸ τὴν σύσταση ἕως τὴν προσάρτησή της, τὸ 1767, στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁹, ἐπιλογὴ ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν σημασία τῆς πόλης τῆς Καστοριάς στὸν εὐαίσθητο χῶρο τῆς Μακεδονίας.

Ἡ μετατροπὴ τῆς ἐπισκοπῆς Καστορίας σὲ μητρόπολη¹⁰ καὶ ἡ

βουλγαρικῆς ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1976, 99, σημ. 25. Εὐχαριστοῦμε τὸν καθηγητὴ κύριο Ἰ. Καραγιαννόπουλο γιὰ τὴν ἐπισήμανση τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τῆς κυρίας Ε. Κωνσταντίνου-Τέγου Στεργιάδου («Τὰ σχετικὰ μέ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β'», Θεσ/νίκη 1988) ποὺ ἀποδεικνύει τὴν πλαστότητα τῶν σιγιλλίων, τὴν ὁποία ὁμως δυστυχῶς δὲν εἶχαμε τὴν δυνατότητα νὰ συμβουλευθοῦμε.

5. H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bisturmverzeichnisse der orientalischen Kirche*, BZ I (1892), 256-257 (στὸ ἐξῆς Gelzer I).

6. J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, 152-153, 371-372.

7. Gelzer I, 257.

8. J. Darrouzès, ὁ.π., 153.

9. Γ. Κονιδάρη, *Συνοπτικὴ Ἑκθεσις*, 289.

10. Ὁ χρόνος μετατροπῆς τῆς ἐπισκοπῆς Καστορίας σὲ μητρόπολη δὲν εἶναι ἀκριβῶς καθορισμένος. Σὲ χαμένη σήμερα ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ Ἀγίας Ἐλεούσας Καστοριάς ἀναφέρεται τὸ 1551: «ἀρχιερατεύοντος τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Καστορίας κυρίου Μεθοδίου καὶ πρωτοθρόνου πάσης Βουλγαρίας». (Ἀρχ. Γ. Χρηστίδη, Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστορίας, Γρηγόριος Παλαμᾶς 6 (1922), 175. Ἀ. Ὀρλάνδου, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστορίας, ABME 4 (1938), 181. Π. Τσαμίση,

ἐλλειψη ἀρκετῶν στοιχείων σχετικά μέ τή διαδοχή τῶν ἐπισκόπων της κατά τούς βυζαντινούς χρόνους ἔγιναν, ὥς τώρα, ἀφορμή δυσκολιῶν καί παραλείψεων στήν κατάρτιση καταλόγων ἐπισκόπων, ἀλλά καί ὀρισμένων παρανοήσεων σχετικά μέ τόν χαρακτηρισμό της ὡς ἐπισκοπῆς, μητρόπολης ἢ ἀρχιεπισκοπῆς¹¹.

Παρά τήν ἔνδεια τῶν πληροφοριῶν γιά τούς ἐπισκόπους τῆς Καστοριάς ὡς τόν 13ο αἰώνα, κρίθηκε σκόπιμο νά δοθεῖ ἕνας κατάλογος μέ τά στοιχεία πού μπορέσαμε ἕως τώρα νά συγκεντρώσουμε¹².

ΙΩΑΝΝΗΣ 10ος αἰ. (Laurent), β' μισό 11ου αἰ. (Seibt, Zacos).

Σέ σφραγίδα «Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἰωάννῃ ἐπισκόπ(ῳ) Καστορίας καί πρωτοθρόνῳ»¹³.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ 11ος αἰ.

Σέ σφραγίδα «Θεόδωρος ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Καστορίας»¹⁴.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ 1032

Σύμφωνα μέ τόν Χρηστίδη «... ἐν τῇ παρά τό Ζάντοκον (χωρίον ἐπαρχίας Καστορίας) Μονῇ Παλαιομοναστήρῳ καλουμένῃ ἔξωθεν μέν τοῦ Ἱεροῦ βήματος ἀπαντᾷ ὑπογραφή τοῦ Καστορίας Κ. Διονυσίου μετά χρονολογίας 1032»¹⁵.

Ἡ Καστορία καί τά μνημεῖα της. Ἀθῆναι 1949, 128-129). Τόν τίτλο τοῦ μητροπολίτη συναντᾶμε ἕνα περίπου αἰώνα ἀργότερα καί σέ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ Ταξιάρχων Καστοριάς τό 1622. (Ἀρχ. Γ. Χρηστίδη, ὁ.π. 168, Ἀ. Ὁρλάνδου, ὁ.π., 171., Π. Τσαμίση, ὁ.π., 132).

11. Ἀρχ. Γ. Χρηστίδη, (Ἡ μητρόπολις Καστορίας μέχρι τοῦ 1767, Γρηγόριος Παλαμᾶς 5 (1921), 344-345 (στό ἐξῆς Χρηστίδη, Ἡ μητρόπολις Καστορίας). Π. Τσαμίση, ὁ.π., 64-65. R. Janin, Castoria, DHGE XI, Paris 1949, 1457 (στό ἐξῆς R. Janin, Castoria).

12. Βιβλιογραφία γιά τήν Ἐκκλησία τῆς Καστοριάς καί τούς ἐπισκοπικούς καταλόγους βλ. Ἰ. Ἐ. Ἀναστασίου, Βιβλιογραφία τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Θεσσαλονίκη, 1979 (Ἐπ. Ἐπ. Θεολ. Σχ. 22, παρ/μα 25), 182-183.

13. V. Laurent, Le Corpus des Sceaux de l'empire byzantin V 2. L'Eglise, Paris 1965, 328 n. 1499. G. Zacos, Byzantine Lead Seals II, Berne 1984, 434, n. 981. Ὁ W. Seibt στή βιβλιοκρισίᾳ στόν V. Laurent, Le Corpus des sceaux de l'empire byzantine V: L'Eglise 1-3, Paris 1963-1972, στά Byzantinoslavica 35 (1974), 83 χρονολογεῖ τή σφραγίδα στό δεύτερο μισό τοῦ 11ου αἰώνα. Αὐτή τή χρονολόγηση δέχεται καί ὁ Zacos ὁ.π.

14. V. Laurent, ὁ.π., 328-329 ἀρ. 1500.

15. Χρηστίδη, Ἡ μητρόπολις Καστορίας, 344-345. Ἡ ἐλεγχόμενη αὐτή

(Τό Ζάντοκο είναι τό σημερινό χωριό Ζώνη τοῦ νομοῦ Κοζάνης).

ΑΝΩΝΥΜΟΣ (1) τέλη 11ου - ἀρχές 12ου αἱ.

Ἀναφέρεται σέ ἐπιστολή τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀχρίδος πρὸς τόν δούκα Σκοπίων: «οἱ δέ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ λάμπαντες, οἷος ὁ Καστορίας»¹⁶.

ΜΙΧΑΗΛ α' μισό 12ου αἱ.

Σέ σφραγίδα «Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Μιχαήλ ἐπισκόπῳ Καστορίας καὶ πρωτοθρόνῳ»¹⁷.

ΙΩΑΝΝΗΣ 1150

Γιὰ πρώτη φορά ἀναφέρεται ἀπὸ τόν Τσαμίση χωρίς παραπομπή. Ἡ πληροφορία ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τόν Janin, ὅπου προστίθεται ἡ ἔνδειξη «ἀπὸ σφραγίδα» καὶ τοποθετεῖται στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν¹⁸.

ΚΥΡΟΣ (·)

Ἀναφέρεται ἀπὸ τόν Janin, ἀμέσως μετὰ τόν προηγούμενο ΙΩΑΝΝΗ, ὡς συγγραφέας βίου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου. Σέ χαρτῶο κώδικα τοῦ 16ου αἱ.¹⁹ διαβάζεται: «Κύρου ἐπισκόπου Καστορίας καὶ πρωτοθρόνου Βουλγαρίας Βίος Ἀντωνίου τοῦ ὁσίου»²⁰. Ὁ Ehrhard προτείνει τή γραφή Κύριλλος ἀντί τοῦ Κῦρος²¹. Ὁ ἐπίσκοπος ἄρα Καστορίας Κύριλλος ἢ Κῦρος ἔζησε πρὶν τόν 16ο αἱ., ἀλλὰ ἀκριβέστερη χρονολόγηση δέν μπορεῖ νά γίνει πρὸς τό παρόν.

ΙΕΡΕΜΙΑΣ 1161

Σύμφωνα μέ τόν Χρηστίδη, μνημονεύεται σέ ἐπιγραφή στό

πληροφορία δέν ἔγινε δυνατό νά ἐπαληθευτεῖ ἀπὸ ἄλλες πηγές.

16. P.G. 126, 525 A Theophylacti Achridensis epistulae, ed. P. Gautier, CFHB, I, 6/2 193.23.

17. G. Zacos, ὁ.π., 444, n 1009.

18. Π. Τσαμίση, ὁ.π., 68. R. Janin, Castoria, 1458. Τ. Α. Γριτσοπούλου, Καστορία, ΘΗΕ 7, 402. Β. Ἀτέση, μητρ. πρ. Λήμνου, Ἐπισκοπικοί κατάλογοι Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερα, Ἀθῆναι 1975, 112. Μικρὴ πιθανότητα νά πρόκειται γιὰ τόν ΙΩΑΝΝΗ πού ἀναφέρεται σέ σφραγίδα. Βλ. παραπάνω σημ. 13.

19. R. Janin, Castoria, 1458. Βλ. καὶ F. Halkin, BHG III, 2031.

20. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὅρους Ἑλληνικῶν κωδίκων I, Cambridge 1895, 57, n. 1847.

21. A. Ehrhard, Überlieferung und Bestand der Hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche III 2, Berlin, 1952, 884, σημ. 1.

Παλαιομονάστηρο τοῦ χωριοῦ Ζάντοκο πού ἀναφέρθηκε καί προηγουμένως (βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ)²².

ΑΝΩΝΥΜΟΣ (2) περ. 1160-1198

Ἀναφέρεται σέ ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου Ἀντιόχου, ἡ ὁποία ἐκδίδεται στή συνέχεια (σ. 127).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ περ. 1220

Ἀναφέρεται σέ ἐπιστολή τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου «πρός τόν ἐπίσκοπον Καστορίας κύρι Κωνσταντῖνον καί πρωτόθρονον τῆς κατά Βουλγαρίαν συνόδου»²³, ἡ ὁποία κατά τόν Τωμαδάκη πρέπει νά χρονολογηθεῖ περί (μετά) τό 1220²⁴. Γιά λόγους πού ἀναλύονται στή συνέχεια θεωρεῖται πιθανή ἡ ταύτιση τῶν ἐπισκόπων ΑΝΩΝΥΜΟΥ (2) καί ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ. (βλ. σ. 135).

ΑΝΩΝΥΜΟΣ (3) περ. 1219-1235²⁵

Ἀναφέρεται σέ ἐπιστολές τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ ὡς «ιερώτατος Καστορίας καί πρωτόθρονος» καί χαρακτηρίζεται «δικαιοσύνης ἀγωνιστής, ὡς καί τήν ιερατικήν γραφικῶς δικαιοσύνην ἐνδεδυμένος καί παντοδαπεῖ (sic) σοφία κοσμούμενος»²⁶. Ἡ χρονολόγηση μεταξύ 1219 καί 1235 γίνεται ἐμμέσως, μέ βάση τό ἀρχαιότερο καί τό τελευταῖο γνωστό ἔγγραφο τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ²⁷.

22. *Χρηστίδης*, Ἡ μητρόπολις Καστορίας, 345. Δέν μπορέσαμε νά ἐπαληθεύσουμε τήν ἐλεγχόμενη πληροφορία ἀπό ἄλλες πηγές.

23. *Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, Πετροῦπολη 1905, 23-24.

24. Ἡ ἐπιστολή ἀναφέρει τήν ἔριδα μεταξύ τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου καί τοῦ Ἰωάννη Δούκα. Γιά τή χρονολόγησή της μετά τό 1220 βλ. *N. B. Τωμαδάκης*, Οἱ λόγιοι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἰωάννης Ἀποκαυκος, μητροπολίτης Ναυπάκτου, *ΕΕΒΣ* 27 (1957) 15 σημ. 3, 4. Ὁ *Π. Τσαμίσης* χρονολογεῖ τή μαρτυρία τοῦ ἐπισκόπου στά 1230 (δ.π., 67), οἱ δέ *Τ. Γριτσόπουλος* (δ.π., 402) καί *Β. Ἀτέσης* (δ.π., 112) περί τό 1204.

25. Στόν κατάλογο τοῦ R. Janin ἀναφέρεται καί ἓνας ἄλλος ἀνώνυμος ἐπίσκοπος παραλήπτης ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τό 1208. Ὅπως ὑποθέτει καί ὁ Janin πρόκειται μᾶλλον γιά λατῖνο ἐπίσκοπο Καστορίας Θηβῶν. Βλ. *P. T. Haluščynskyj*, *Acta Innocentii III* (1198-1216), Vaticano 1949, 352 καί *G. Fedalto*, *La Ghiesa latina in Oriente*, VI, *Studi Religiosi* 3, 1981³, 313.

26. *J. B. Pitra*, *Analecta sacra et classica VI. Juris ecclesiastici graecorum*. Demetrius Chomatianus, Paris 1891, ep. 85, 379, ep. 146, 566.

27. *N. B. Τωμαδάκης*, δ.π. 58, 61. Ὁ *Π. Τσαμίσης*, χωρίς αἰτιολόγηση, τοποθετεῖ χρονικά τόν ἐπίσκοπο πρὶν τό 1210.

Παρόλη τήν ἔνδεια τῶν πληροφοριῶν, μπορούμε νά παρατηρήσουμε ὅτι ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 12ου ἕως τίς ἀρχές τοῦ 13ου αἵωνα δηλώνεται, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἀπό τίς πηγές γιά τοὺς τέσσερις ἀπό τοὺς ἑξι γνωστοὺς ἐπισκόπους Καστορίας (ΑΝΩΝΥΜΟΣ (1), ΑΝΩΝΥΜΟΣ (2), ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΑΝΩΝΥΜΟΣ (3), ὅτι διακρίνονται γιά τή σοφία τους καί προέρχονται ἀπό πνευματικά ὑψηλοὺς κύκλους.

Στή συνέχεια θά μᾶς ἀπασχολήσουν οἱ πηγές γιά τοὺς ἐπισκόπους ΑΝΩΝΥΜΟ (2) καί ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ.

Ὁ ΑΝΩΝΥΜΟΣ (2) ἀναφέρεται σέ ἀνέκδοτη ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου Ἀντιόχου*, ἡ ὁποία παραδίδεται ἀπό τόν κώδικα Escorialensis Υ Π 10²⁸. Τό θέμα τῆς ἐπιστολῆς στρέφεται γύρω ἀπό τήν φιλία πού συνδέει τόν Γρηγόριο Ἀντίοχο μέ τόν ἐπίσκοπο Καστορίας καί τόν τρόπο τῆς δημιουργίας αὐτῆς τῆς φιλίας. Συνοπτικά τό περιεχόμενό της εἶναι τό ἑξῆς: Ὁ χαιρετισμός πού ἔστειλε ὁ ἐπίσκοπος Καστορίας στόν Ἀντίοχο μέσα ἀπό τό γράμμα του στόν κοινό γνωστό τους Εὐσεβίωτη ὑπῆρξε ἡ ἀρχή τῆς φιλίας τους. Ὁ Ἀντίοχος, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει πῶς ὁ ἴδιος δέν ἔχει προσφέρει τίποτε ἀντάξιο της στόν ἐπίσκοπο, βλέπει αὐτή τή φιλία σάν ἔκφραση τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐπίσκοπος ἀποδεικνύεται φίλος πιστός, γιατί αὐτός πρῶτος ἔθεσε τά θεμέλιά της. Ὁ λόγος τῆς γέννησής της δέν πρέπει νά ἀναζητηθεῖ σέ φυσικά αἷτια, ἀλλά μόνο στή φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, πού δώρησε τή φιλία στοὺς ἀνθρώπους. Αὐτόν εὐγνωμονεῖ ὁ Ἀντίοχος καί εὐχαριστεῖ τόν ἐπίσκοπο πού μέ τήν φιλία του τοῦ ἔδειξε πῶς ἔχει τήν εὐνοία τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐπιστολή τελειώνει μέ εὐχές γιά τήν υγεία τοῦ ἀρχιερέα.

* Μονογραφία γιά τόν Γρηγόριο Ἀντίοχο καί ἔκδοση τοῦ λόγου του πρὸς τόν πατριάρχη Βασίλειο Καματηρό ἐτοιμάζεται ἀπό τήν Μ. Λουκάκη ὡς διδακτορική διατριβή, στό Πανεπιστήμιο Paris I, Panthéon-Sorbonne.

28. G. Andres, Catalogo de los codices Griegos de la Real Bibliotheca de el Escorial, Madrid 1965, 127.

1 Τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Καστορίας.

- Οὐκ ἄρα ὁ μόνος ὁ τοῦ σινάπεως κόκκος, ὃ ἱερὰ
κεφαλὴ, τὸν εὐαγγελικὸν ἀποίσειται ἔπαινον, ὅτι ἐν
σπέρματι μὲν φαυλότατος ἔφυ καί, ὥσπερ ἐν αὐτῷ
5 μικρολογησαμένης τῆς φύσεως, πάντῃ βραχὺς διεπλάσθη καὶ
τῆς ἀδιαστάτου στιγμῆς μικρὸν ἢ οὐδὲν διενήνοχεν, εἰς
μέγα δὲ ὅμως ἀνεδενδρώθη καὶ ἀφθόνως ἔχει τῶν εἰς εὐρύς
τε καὶ ἀναδρομὴν διαστάσεων, ὡς καὶ τοὺς κλάδους αὐτῷ
πτηνοῖς ἀνάπαυμα εἶναι τὸ τῶν πετάλων σκηνοποιουμένοις
10 συνηρεφές, ἀλλ' ἤδη καὶ μία τις συλλαβὴ τῷ πρὸς τὸν φίλον
Εὐσεβιώτην γράμματι τῆς σῆς ἱερότητος παρεισχυκλήθεισα
περὶ ἡμῶν τὸ τηλικούτον τοῦ εὐαγγελίου ἐγκώμιον
συμμερίσεται. Καὶ αὕτη γὰρ κομιδὴ βραχεῖα τις οὐσα καὶ
πλέον μηδὲν ἢ πρόσρησιν ἡμῖν διαπεψαμένη ὁμοῦ τε, οἷόν
15 τι σπέρμα φιλίας ἄρτι πρώτως καταβαλλόμενον, διὰ τῆς
ἀκοῆς ἡμῖν εἰσερρὺ καὶ τῆς καρδίας ἐλάβετο καὶ ὁμοῦ εἰς
μέγα τι ἐπῆρται χρῆμα φυτοῦ, τὸ δὲ καὶ μετέωρον ὕψωται
καὶ ἤδη με ὅλον ἔχει πληρῶσαν ὑπὸ καρτερῷ τῷ στελέχει
καὶ κλάδων ἐκτάσει καὶ φυλλοκομίας ἀβρότητι· κἀντεῦθεν
20 ἦσθημαί σου καὶ τῆς ὀξεῖ τῷ πτίλῳ πρὸς Θεὸν ἀνιπταμένης
ψυχῆς, ὅποσα καὶ ψαλμικῆς περιστερᾶς ἐπικατασπάσης ἐμοὶ
καὶ παῦλαν θεμένης ἐν μεσαιτάτῳ μου τῆς ψυχῆς.

- Καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλεν, εἴπερ ἐν μηδενὶ τῶν
ἀπάντων ποτέ σοι χρήσιμος γεγονώς, μηδέ τί σοι χρηστὸν
25 ἐργάσασθαι ξυνειδώς, ἐξ ὧν εἰς φιλίαν ἴσασιν
ἀνακρίνασθαι ἄνθρωποι, ἔπειτα οὕτως ὑπὸ σοῦ καὶ τοῖς ἐκ
μακροῦ φιλοῦσιν ἐγκέκριμαι καὶ πρόσφατος ὧν προσρήσεως
μετὰ τῶν παλαιτέρων ἡξίωμαι; Οὕτω με καὶ δι' ἐνὸς

2. ὁ ... κόκκος: Matth. 13.31, 6-10. εἰς μέγα ... συνηρεφές: cf. Matth. 13.32.

20-22. ὀξεῖ ... θεμένης: cf. Ps. 54.7, 25-26, εἰς φιλίαν ... ἄνθρωποι:

24-28. μηδέ ... ἐγκέκριμαι: Τὴν ἴδια ἀντίληψη γιὰ τὴ φιλία ἐκφράζει ὁ Ἀντίοχος καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικο Καματηρό. Escor. Y II 10 f380r. «Μηδὲν τι γὰρ προκαταβαλεῖν συνεγνωκώς ἑαυτῷ τοῦ σοῦ περὶ ἐμέ κατάξιον συμπαθοῦς, εἴτα πρὸς τοῦτο εὐημερήματος ἦρμαι.» Πρβλ. τὸ γνωμικὸ «ἡ μὲν φιλία ἐξ ἀμοιβῆς γίνεται.» Boissonade Anecdota Graeca III 466.

ρήματος ἀνήρτησας τοῦ ὠτός. Οὕτως εἰς φιλίαν ὑπηγάγου
 30 καὶ διὰ μικρᾶς συλλαβῆς, ἢ μᾶλλον οὕτως οὐχὶ σταθμοῖς
 καὶ ὄγκοις κατὰ τὴν τοῦ ἔμοῦ Γρηγορίου θεολογίαν κρίνω
 τὴν ἀγάπην ἐγὼ, οὐδὲ τινων μεγάλων περὶ ταύτην χρήζω
 προφάσεων, ἀλλὰ καὶ μικρᾶς ρανίδος λαβόμενος εἰς ὅλους
 ποταμοὺς πλημμυρῶ καὶ τὸν φαυλότατον κάχληκα θεμέλιον
 35 ὑποβάλλομαι ἄρραγῇ καὶ ἐπεγείρω τούτῳ περιφανῇ διώροφα
 καὶ τριώροφα καὶ λίθῳ περιτυχόν, ὃν ἂν ἕτεροι τὴν φιλίαν
 οἰκοδομοῦντες ἀπεδοκίμασαν, εἰς κεφαλὴν γωνίας τίθημι
 τοῦτον καὶ συνδέω τὸ διεστῶς.

Οὐκ ἔμοι δὲ ἄρα λογιστέον τὸ πρᾶγμα, τῇ ἀγάπῃ
 40 μὲν οὖν· οὐ γὰρ παρ' ἐμὲ τοῦτο, παρὰ δὲ τὴν φύσιν αὐτῆς.
 Ἐπεὶ γὰρ οὐδὲν αὕτη ἕτερον ἢ Θεός, καθὼς ἀκηκόαμεν, Θεὸς
 δὲ σταγὼν μὲν καλεῖται καὶ χαίρει καλούμενος, καὶ ὑετὸς
 δὲ καὶ δρόσος δὲ καὶ ὅσοις ἄλλοις πολλαχοῦ τὸ ἱερὸν
 γράμμα τοῦτον μικρωνυμεῖ, τοῖς γε μὴν τῆς αὐτοῦ
 45 φιλανθρωπίας ἢ τῆς ὀργῆς ἀξίοις συμμεγεθύνεται καὶ
 γίνεται τούτοις ὑπὲρ ποταμοὺς καὶ θαλάσσας καὶ ἀβύσσων
 κατακαυχᾶται πολυχανδῶν καὶ πελαγίζει καὶ κατακλύζει,
 οἰκτεῖρων ἢ κολάζων τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας αὐτοῦς,
 παραπλησίως καὶ ἡ ἀγάπη ἀπὸ μικροῦ σπινθῆρος οἶδε μεγάλη
 50 γίνεσθαι φλόξ, ἀπὸ φαυλοτάτου σπέρματος πολύχους καρπός,
 ἑκατοστεῦον γεώργιον, ἀπὸ κόκκου δένδρον ὑψίκομον, ἀπὸ
 σταγόνος πέλαγος ἀχανές. Καὶ τοῦτο ἐπ' ἐμοὶ μὲν οὐ
 τοσοῦτον ἐν θαυμαστῷ κέοιτ' ἂν. Καὶ γὰρ μοι καὶ πρόφασις
 δέδοται πρὸς ἀγάπην, τὰ τοῦ ψιλοῦ ἐκείνου προσρήματος,
 55 καὶ ἀρχὴν λαβὼν εἰς πέρας ἀπήχθην καὶ λῦγον βραχὺν
 δεξάμενος ἀπεδένδρωσα καὶ τάλαντον ἐγκεχειρισμένος
 πολυπλασιάσας ἔχω, μὴ παρὲς ἀπραγμάτευτον. Καὶ χάρις
 οὐκ ἔμοι μᾶλλον ἢ τῷ δεδωκότι τὰς προφάσεις καὶ τὰς
 ἀρχάς, ἐπὶ σοὶ δέ, νῇ τοὺς λόγους. Καὶ πέρα θαύματος τὰ

29. ἀνήρτησας τοῦ ὠτός: Luc. Icaromen. 3.16, 30-32. οὐχὶ σταθμοῖς... ἐγὼ: cf. Greg. Naz. or III (PG. 35, 524A). 35-36. διώροφα... τριώροφα: cf. Gen. 6.13, 36-37. λίθῳ... γωνίας: Ps. 117.22, Marc. 12.10, Luc. 20—27, Act. 4.11, 1Pet. 2.7. 41. οὐδέν... Θεός: 1John 4.8, 4.16, 41-43. Θεός... δρόσος: cf. Ps. 71.6.

51. ἑκατοστεῦον γεώργιον: cf. Luc. 8.8, Marc. 4.20. 56-58. τάλαντον... ἀπραγμάτευτον: cf. Matth. 25. 14-30.

- 60 τοῦ πράγματος, ὅτι τοι αὐτομάτως οὕτω πρὸς φιλίαν
 ῥυθμίζῃ μηδὲν φιλίας ἄξιον πεπονθὼς καὶ ὕλης μὴ
 δεδραγμένος πῦρ ἀνακάεις φύσιν ἐχούσης, παφλάζεις ὅμως
 καὶ εἰς μέγα αἶρη φλογός, ἥ καὶ ἀγεωργήτως καρποφορεῖς,
 ὡς καὶ ἀπὸ σοῦ μᾶλλον ἐξεῖναι θεῖόν τι χρῆμα τὴν ἀγάπην
 65 πιστώσασθαι καὶ τοῦτ' ἐκείνο Θεόν. Ὡς γὰρ Θεὸς ἀσπόρως
 ἐτέχθη, καὶ δὴ καὶ πιστεύομεν, οὕτως ἀμέλει καὶ ἀγάπῃ
 μηδεμίαν ὅλως ἀρχὴν ἐν σοὶ λαβοῦσα γενέσεως, ἦλθεν ὅμως
 καὶ ἀνάρχως εἰς γενεσιν, εἰ μὴ τις καὶ ἀρχὴν ἐνταῦθα τοῦ
 θαυμασίου τοῦδε τόκου θεῖναι ἀπισχυρίσαιτο, τὸν τοῦ
 70 Κυρίου φόβον φημί, ὃν ἐν γαστρὶ κατὰ τὸν μέγαν Ἡσαΐαν
 λαβὼν καὶ ὠδινήσας, ὅσα εἰκὸς πνεῦμα σωτηρίας, τὴν
 ἀγάπην ἀπέτεκες. Φόβῳ γὰρ πάντως Θεοῦ στοιχειούμενος
 εἰς πόθον ἔλκη τῆς τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ φυλακῆς καὶ τούτων
 75 μάλιστα τῆς πρώτης καὶ κρείττονος· τὴν ἀγάπην οἶδας, οὐκ
 ἀγνοεῖς τὸ φιλάλληλον. Κάντεῦθεν οὐ μόνον ἀγαπᾷς τὸν
 πλησίον ἢ καὶ τὸν προηγαπηκότα κατὰ τοὺς ἐθνικούς, ἀλλὰ
 καὶ τὸν μηδὲν σοὶ προσήκοντα, μηδὲ τι ὅλως πρὸς τὸ
 ἀγαπηθῆναι μέγα ἢ μικρὸν προεισενεγκάμενον.
 Δι' οὓς μὲν οὖν τινας λόγους κῆπος κεκλεισμένος,
 80 πηγὴ ἐσφραγισμένη ὃ πιστὸς τεθρύλληται φίλος, εἰδείῃ ἂν
 ὁ γνωματεύσας σοφός, τάχα δ' ὅτι φιλοῦσι κατὰ
 καιρὸν ταῦτα καὶ ἥνοικται καὶ μετείληπται, ἐμοὶ δέ οὕτως
 ἐξειλήφθαι τὴν γνώμην χρῆναι δοκεῖ, καθὼς ἄρα καὶ
 ἔσχηκεν ἐπὶ σοί. Ἐκεῖνος γάρ, οἶμαι, φίλος πιστός, ὁ
 85 φιλίας κατάρχων καὶ πρῶτος τὴν αὐτῆς κρηπίδα πηγνύς.
 Οὗτος γὰρ τῷ νεαρῷ φίλῳ κέκλεισται μέχρι τινός καὶ
 ἐσφράγισται μηδέπω πείραν αὐτοῦ φιλοσοφῆσαντος εἰληφότι,
 ἀλλ' ἀγνοοῦντι ὅτι πεφίληται καὶ ὥσπερ ἀποτετειχισμένον
 ἔχοντι τὸ καλὸν καὶ πλουτοῦντι μὲν θησαυρόν,

65-66. Θεός, ἀγάπη: Παρατηρεῖται συχνά τὸ φαινόμενο νὰ παραλείπεται τὸ ἄρθρο πρὶν ἀπὸ οὐσιαστικά πού δηλώνουν ἀφηρημένες ἔννοιες. (G. Böhlig, Untersuchungen zum rhetorischen Sprachgebrauch der Byzantiner, Berlin 1956, 108-109 καὶ σημ. 7).

70-72. ὃν ἐν γαστρὶ... ἀπέτεκες: Is. 26.18. 74-75. ἀγάπην... φιλάλληλον: John 13.34 κ.ά., 75. ἀγαπᾷς... τοὺς ἐθνικούς: Matth. 5.47, 79-80. κῆπος... φίλος: Greg. Naz. or. XI (PG. 35, 832B).

89. πλουτοῦντι θησαυρόν: cf. Greg. Naz. or. XI (PG. 35 832B).

- 90 ἀνεπιγνώστως δὲ τοῦ χρήματος ἔχοντι, ὥσπερ δὴ καὶ ἐπ' ἀμφοῖν ἡμῖν συμπέπτωκε, σοὶ μὲν φιλίας πρὸς με κατάρξαντι, ἐμοὶ δὲ εἰς δεῦρο τὸ πρᾶγμα ἡγνοηκότι καὶ, ὄν εἴρηκα τρόπον, ἀποκλειομένῳ καὶ τοῦ παρὰ σοὶ κήπου καὶ τῆς πηγῆς. Νῦν δὲ ἄλλ' ἐπεὶ καὶ γνωσθεῖη ταῦτα,
- 95 περιήρηται μοι καὶ τοῦ κήπου τὸ κλειθρον' καὶ τῆς πηγῆς ἡ σφραγίς καὶ αὐτὸς μέσος τηλικούτοις ἐντροφήμασιν ἐπανελημμένος ἄνετον αὐτῶν ἤδη πλουτῶ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ πάρεστί μοι τοῦ λειμῶνος καὶ τῆς φλεβὸς καὶ δρέπεσθαι
- 100 καὶ ἀρύεσθαι καρπούς ἐκεῖθεν παντοδαπούς, ὕδωρ ἐντεῦθεν ἡδὺ καὶ ἐπ' ἀμφοῖν ἀνακεκλιμένον ψυχάζειν ὑπὸ βαθείᾳ δένδρων σκιᾷ καὶ δρόσου λιβάσι μελιηδοῦς.
- Καὶ τις μὲν ἕτερος περιεργότερον τοῖς πράγμασιν ἐπιβάλλων οὐκ ἂν καὶ εἰς φυσικούς τινας λόγους ἀναγαγεῖν
- 105 ἀπώκησε τὸ συμβάν, ὅτι τε συγγενῶς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ἔναι τῶν ψυχῶν ἢ τοῦναντίον καὶ διαφόρως παντάπασιν καὶ ὅτι φυσικαὶ τινες ἐγγύτητές τε καὶ ἀποστάσεις πρὸς τὰς ὁμοφύλους ἢ καὶ ἀξυμφύλους αὐταῖς ἐνεσπάρησαν· καὶ ἴδοις ἂν τὸν μὲν πάντῃ ἀναρμόστως ἔχοντα πρὸς ἐκεῖνον καὶ
- 110 τέλειον, ὃ φασι, μῖσος μεμισηκότα τοῦτον καὶ ἀπεχθήραντα, ὅτι δηλαδὴ μηδὲν μηδόλως μετὸν ταῖς ἀμφοτέραις ψυχαῖς, μηδὲ τις ἀφορμὴ ταύταις φυσικῶς ἐγκαταβέβληται πρὸς τὴν ἔνωσιν, τὸν δὲ σύμπνουν ἐτέρῳ καὶ τὰ πάντα ὁμοφυᾶ καὶ κατάλληλον, ὥσπερ ἂν εἰ καὶ αἱ
- 115 ψυχαὶ τούτοις μίας καὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀπερρύησαν καὶ τὰ σώματα δὲ τοῦ αὐτοῦ φυράματος διαπέπλαστο. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἂν τις ἕτερος καὶ κομψεύσαιτο καὶ τι προσήκειν ἐρεῖ τὴν σὴν ψυχὴν τῇ ἐμῇ καὶ ὥσπερ τοῦ συγγενοῦς αἰσθομένην, αὐτομάτοις ὁλκαῖς, ὅλην πρὸς αὐτὴν ἀγώγιμον φέρεσθαι καὶ
- 120 φίλα ταύτῃ φρονεῖν καὶ γνησίως ἔχειν, κἄν εἰ μηδὲν τι τῶν εἰς φιλίαν συνοισόντων ἡγήσατο. Ἐγὼ δὲ τούτοις οὐμνουν οὐχὶ θήσομαι, Θεῷ δὲ τὸ πᾶν λογιῶμαι καὶ οἱ

104-108. καὶ εἰς ἐνεσπάρησαν: cf. Plotin, Enn. IV 4.40 καὶ 4.43, 117-119. καὶ τι... φέρεσθαι: cf. Zenob II 47, Diog. V 16, Gr. Chyp. I 15. Corpus Paroemiographorum Graecorum I 44, 253, 350.

116. διαπέπλαστο: Γιά τὴν ἀπουσία τῆς συλλαβικῆς αὔξησης στὸν ὑπερσυντέλικο βλ. St. Psaltes, Grammatik der Byzantinischen Chroniken, Goettingen 1913, 207-208.

τοῦ περὶ ἡμᾶς φιλανθρώπου κομιδῇ πολλὴν χάριν εἶσομαι,
 125 ὅτι προῖκα ἡμῖν τὴν ἐξ ἀνθρώπων μνάται φιλίαν καὶ μηδὲν
 δεῖ ἡμεῖς οὐκ ἀγνώμονες τὰ τε ἄλλα καὶ ὅτι σὺ πρὸ τῶν
 ἄλλων ἡμῖν τὴν τοσαύτην περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν
 ἐγνώρισας αὐτόθεν θεοκινήτως ἡγαπηκῶς καὶ πληροφορίαν
 130 ἐναργῇ δεδωκῶς ὅτι τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς ἡξιώμεθα καὶ ὑπὲρ
 τὰλλα τοῦτο τὸ μέρος ἐκεῖθεν εὐηργετήμεθα οὕτω καὶ παρὰ
 τῶν ἀγνῶτων ἡμῖν ἀγαπώμενοι.
 Ἐρρωμένους διαβιώης καὶ εὐθυμος.

Ὁ χρόνος πού γράφτηκε ἡ ἐπιστολὴ δὲν μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ
 μέ ἀκρίβεια. Ἐπειδὴ τὸ κείμενο προσφέρει ἐλάχιστα στοιχεῖα, γιὰ τὴ
 χρονολόγησή του μποροῦμε νά βασισθοῦμε μόνο στὸν συγγραφέα
 τοῦ Γρηγόριου Ἀντίοχο.

Ὁ Ἀντίοχος, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες πού ἀντλοῦνται
 κυρίως ἀπὸ τὸ ἔργο του, ὑπηρέτησε στὴ βασιλικὴ γραμματεία τὴν
 ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ²⁹, ὑπῆρξε κριτὴς τοῦ
 βήλου³⁰ καὶ μέγας δρουγγάριος. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἀξίωμα κατεῖχε
 ἤδη τὸ 1196, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ὑπογραφή του σὲ ἔγγραφο τῆς
 Λαύρας³¹. Τὸ πρῶτο τοῦ ἔργο πού χρονολογεῖται μέ βεβαιότητα εἶναι
 ὁ ἐπιτάφιος λόγος στὸν Νικόλαο Καταφλωρόν. Γράφτηκε στίς ἀρχές
 τοῦ 1160, ὅταν ἦταν ἀκόμη πρόσφατος ὁ θάνατος τῆς αὐτοκράτειρας
 Εἰρήνης (= Bertha τοῦ Sulzbach), πρώτης συζύγου τοῦ Μανουήλ Α΄³².
 Τὸ τελευταῖο γνωστὸ τοῦ ἔργο χρονολογεῖται στό τέλος τοῦ 12ου

29. Ἐπιτάφιος λόγος εἰς τὸν αἰοίδιμον βασιλέα κύρ Μανουήλ. *W. Regel*, *Fontes Rerum Byzantinorum* II, Petropoli 1917, 205. 3. Λόγος εἰς τὸν αὐτάδελφον τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, τὸν σεβαστοκράτορα κύρ Κωνσταντῖνο, *M. Bachmann - F. Dölger*, *Die Rede des Μέγας Δρουγγάριος Grégorios Antiochos auf den Sebastocrator Konstantinos Angelos*, *BZ* 40 (1940), 387. 10-11 (βλ. ἐπίσης *J. Darrouzès*, *Notice sur Grégoire Antiochos*, *REB* 20 (1962), 78. *A. Kazhdan*, *Studies on byzantine literature of the 11th and 12th centuries*, Paris 1984, 202.

30. Μέ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα ἀναφέρεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐσταθίου. *Th. L. F. Tafel*, *Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula*, Frankfurt 1832, 324.

31. *P. Lemerle*, *Notes sur l'administration byzantine à la veille de la IVe croisade d'après deux documents des archives de Lavra*, *REB* 19 (1961), 262.

32. *J. Darrouzès*, ὁ.π., 66, *A. Kazhdan*, ὁ.π., 200, *P. Wirth*, *Zu Nikolaos Kataphloros*, *Classica et Mediaevalia* 21 (1960), 213.

αἰώνα καί πρόκειται γιά τόν ἐπιτάφιο λόγο στόν Ἀνδρόνικο Κοντοστέφανο. Ὁ Ἀνδρόνικος Κοντοστέφανος πέθανε λίγο πρὶν τό 1198³³.

Τά χρονικά ὅρια, ἐπομένως, μέσα στά ὁποῖα τοποθετεῖται ἡ ἐπιστολή εἶναι 1160-1198. Ἐπειδή τό ὕφος τοῦ κειμένου πλησιάζει περισσότερο τό ὕφος τῶν μεταγενεστέρων ἔργων τοῦ Ἀντιόχου, χρονολογεῖται μέ μεγαλύτερη πιθανότητα στήν περίοδο μετά τό 1180.

Τό κείμενο δέν μᾶς βοηθᾷ νά δώσουμε ἀπάντηση γιά τήν ταυτότητα τοῦ ἐπισκόπου, στόν ὁποῖον ἀπευθύνεται ἡ ἐπιστολή. Ἐξετάζοντας τήν ἀλληλογραφία τοῦ Γρηγορίου Ἀντιόχου παρατηροῦμε πῶς ὁ ρήτορας ἀνταλλάσσει ἐπιστολές μέ τόν Εὐστάθιο, μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, τόν Νικόλαο Ἀγιοθεοδωρίτη, μητροπολίτη Ἀθηνῶν καί ὑπέρτιμο, τόν Εὐθύμιο Μαλάκη, μητροπολίτη Νέων Πατρῶν, τόν Δημήτριο Τορνίκη, κριτή τοῦ βήλου καί μετέπειτα λογοθέτη, τόν Ἀνδρόνικο Καματηρό, μέγα δρουγγάριο. Ὅλα τά πρόσωπα, δηλαδή, εἶναι ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι, κρατικοί ἢ ἐκκλησιαστικοί, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν στόν κύκλο τῶν λογίων καί τῶν διδασκάλων τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 12ου αἰ. Στόν ἴδιο κύκλο ἐξάλλου ἀνήκει καί ὁ Γρηγόριος Ἀντιόχος, ὁ ὁποῖος συχνά ἀναφέρει πῶς ὑπῆρξε μαθητής τοῦ Νικολάου Καταφλωρόν, τοῦ Νικολάου Ἀγιοθεοδωρίτη καί τοῦ Εὐσταθίου³⁴.

33. Ὁ Ἀνδρόνικος Κοντοστέφανος ἦταν γαμπρός τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου, σύζυγος τῆς κόρης του Εἰρήνης. Σύμφωνα μέ τόν Νικήτα Χωνιάτη, ὁ Ἀνδρόνικος Κοντοστέφανος πέθανε, ἀπό φυσικό θάνατο, λίγο καιρό πρὶν ἀρχίσει ὁ Καῖχοσρὸς τοῦ Ἰκονίου ἐπιδρομές στήν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου. (N. Χωνιάτης, ed. J. L. Van Dieten, CFHB 11/1, 497.7). Γιά τή χρονολόγηση τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Καῖχοσρὸς τό 1198 βλ. J. L. Van Dieten, Nicetas Choniates, Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie, Supplementa Byzantina 2, Berlin, New York 1971, 99. Ὁ ἐπιτάφιος λόγος τοῦ Γρηγορίου Ἀντιόχου βρίσκεται στόν κώδικα Baroc. 195 f.4-8 καί δέν ἀναφέρεται στόν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Ἀντιόχου πού δημοσίευσε ὁ J. Darrouzès ὁ.π., 63-76. Ἡ ὑπαρξή τοῦ ἐπισημάνθηκε ἀπό τόν Δ. Πολέμη, Ἀνεπίγραφοι στίχοι εἰς τόν θάνατον Ἰωάννου Βρυεννίου τοῦ Κατακαλῶν, ΕΕΒΣ 35 (1966-67), 107 σημ. 1.

34. Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τόν κύρ Νικόλαον τόν Καταφλωρόν, Esc. Y II 10 f.265. Γρηγορίου τοῦ Ἀντιόχου, τῷ ἀγιωτάτῳ Ἀθηνῶν καί ὑπέρτιμῳ, ed. Σπ. Λάμπρος, Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τά σωζόμενα II, Ἀθῆναι 1880, 404. 22-23. Τῷ Θεσσαλονίκῃς κυρῷ Εὐσταθίῳ τῷ τοῦ Καταφλωρόν, ed. J. Darrouzès, Deux lettres de Grégoire Antiochos écrites de Bulgarie vers 1173, Byzantinoslavica 24 (1963), 71. 301-307.

Δέν θά ἦταν, ἐπομένως, ἀβάσιμη ἡ ὑπόθεση πὺς καί ὁ ἀνώνυμος ἐπίσκοπος Καστορίας, τοῦ ὁποῖου τῇ φιλία θεωρεῖ τόσο σημαντική ὁ Ἀντίοχος, προέρχεται ἀπὸ τοὺς ἴδιους Κωνσταντινουπολίτικους κύκλους. Στόν 12ο αἰώνα μεγάλο μέρος τῶν ἐπισκόπων καί τῶν μητροπολιτῶν ἄρχιζαν τὴν σταδιοδρομία τους στήν Κωνσταντινούπολη, στήν ὑπηρεσία τοῦ Πατριαρχείου, συχνά ὡς διάκονοι τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἐνδεικτικά παραδείγματα ὁ Εὐστάθιος, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ὁ Βασίλειος Πεδιαδίτης, μητροπολίτης Κερκύρας, ὁ Κωνσταντῖνος Στιλβῆς, μητροπολίτης Κυζίκου³⁵. Παρόλο πού ἡ ἐκλογή καί ἡ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων ἔπρεπε νά γίνεται στίς ἐπαρχίες, οἱ ἐπίσκοποι συχνά ἐκλέγονταν στήν Κωνσταντινούπολη³⁶. Συνοδική ἀπόφαση τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Ξιφιλίνου, στίς 14 Μαρτίου 1072, ἐπισημοποιεῖ αὐτήν τὴν συνήθεια³⁷. Εἶναι προφανές πὺς ἡ ἐπιρροή τῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσας πρέπει νά ἔπαιζε σημαντικό ρόλο στήν ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἐπιλογῆς ἂν ὄχι ἐκλογῆς ἐπισκόπου στήν Κωνσταντινούπολη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἐπισκόπου Πύργου. Ὁ ὑποψήφιος ἐπίσκοπος ἦταν ἐκκλησιάρχης στή μονή πού μόναζε ὁ Ἰωάννης Κομνηνός, στήν Πρωτεύουσα. Χάρη στή μεσολάβηση τοῦ δευτέρου, ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Γεώργιος Τορνίκης, τό 1155/56, δέχθηκε τὴν ὑποψηφιότητά του γιά τὴν ἐπισκοπὴ Πύργου³⁸.

Εἶναι γνωστό πὺς οἱ κληρικοὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ διάκονοι ἦταν οἱ κύριοι ὑπάλληλοι τοῦ πατριαρχείου³⁹, ἀποτελοῦσαν μία ἰσχυρὴ ομάδα. Ἦταν, ὅπως λέει χαρακτηριστικά ὁ H. G. Beck, *aristocratia nera* τῆς Κωνσταντινούπολης⁴⁰. Ἀπὸ τοὺς

35. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ R. Browning, *The Patriarchal school at Constantinople in the twelfth century*, *Byzantion* 32 (1962), 167-202 καί 33 (1963), 11-40.

36. N. Oikonomides, *Un décret synodal inédit du patriarche Jean VIII Xiphilin concernant l'élection et l'ordination des évêques*, *REB* 18 (1960), 58, 67-69.

37. "Ο.π., 71-78.

38. J. Darrouzès, *Georges et Démétrios Tornikes, Lettres et Discours*, Paris 1970, 168 καί σημ. 2. Ὁ ἐπίσκοπος πρέπει νά ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Σπανόπουλος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μητροπολίτης Πυργίου (Πύργου), ὅταν ἡ ἐπισκοπὴ ἔγινε μητρόπολη, (βλ. J. Darrouzès, *Notes inédites de transferts épiscopaux*, *REB* 40 (1982), 165).

39. V. Tiftixoglu, *Gruppenbildungen innerhalb des konstantinopolitanischen Klerus während der Komnenenzeit*, *BZ* 62 (1969), 33.

40. H. G. Beck, βιβλιοκρισία στόν H. W. Haussig, *Kulturgeschichte von Byzanz*, Stuttgart 1959, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 9 (1961), 437.

παράγοντες πού συνετέλεσαν στή δημιουργία αὐτῆς τῆς συμπαγοῦς ομάδας ἦταν ἡ κοινή ἐπιθυμία νά καταλάβουν ἀνώτατα ἀξιώματα στό πατριαρχεῖο ἢ ἐπισκοπικές ἑδρες καί ἡ κοινή τους ἐκπαίδευση, προσανατολισμένη σέ κλασσικά πρότυπα. Μεγάλο μέρος τῆς λόγιας γραμματείας τοῦ 12ου αἰώνα προέρχεται ἀπό τήν πέννα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων⁴¹.

Ὁ ἐπίσκοπος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ἀναφέρεται σέ ἐπιστολή τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου⁴². Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου γράφει στόν Καστορίας: «Πρόφασιν δέ στερροτέραν τοῦ γράμμασιν ἡμῖν προσλαλεῖν ἄλλην τινά ζητεῖς, τῆς παλαιᾶς ἐκείνης φιλίας καί συνουσίας, ἥνικα τό πατριαρχικόν πατῶν ἔδαφος ἐκεῖνο τό περιμαρμάρεον καθ' ἑβδοματικές περιόδους γνησίως τε προσεφύου μοι τῷ σῷ Ἰωάννη καί περιπλεκόμενος ὥσπερ ἐλευθέρῳ τῇ γλώσσει ἐλευθέρῳ τῷ πνεύματι προσελάλεις τά φιλικά»⁴³.

Ὅπως φαίνεται ἀπό τό κείμενο, τοὺς δύο ἄνδρες συνέδεε στενή φιλία ἀπό τήν ἐποχή πού καί οἱ δύο βρίσκονταν στήν Κωνσταντινούπολη, στήν ὑπηρεσία τοῦ πατριαρχείου. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος ἦταν τό 1193 πατριαρχικός νοτάριος⁴⁴. Κάποιο ἀνάλογο ἀξίωμα πρέπει νά εἶχε καί ὁ Κωνσταντῖνος.

Ἡ ἔκφραση «καθ' ἑβδοματικές περιόδους» ὑπονοεῖ χωρίς ἀμφιβολία τό σύστημα τῆς διαίρεσης τῶν κληρικῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας σέ ομάδες πού λειτουργοῦσαν, ἐκ περιτροπῆς, ἀνά ἑβδομάδα⁴⁵. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καί ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν, λοιπόν, κληρικοί τῆς Ἀγίας Σοφίας. Στή συνέχεια τῆς σταδιοδρομίας τους —τυπική ἐξέλιξη γιά τόν 12ο αἰώνα, ὅπως εἰπώθηκε παραπάνω— βρίσκουμε τόν Ἰωάννη ἐπικεφαλῆς τῆς μητρόπολης Ναυπάκτου καί τόν Κωνσταντῖνο τῆς ἐπισκοπῆς Καστορίας.

41. *V. Tiftixoglu*, ὁ.π., 34, 55.

42. *Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, Πετρούπολη 1905, 23-24.

43. Ὁ.π., 23, 14-19.

44. *V. Grumel*, Regestes no 1125, 155 critique 2. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος παρουσιάζεται ὡς γραφέας ἑνός συνοδικοῦ ὑπομνήματος τοῦ πατριάρχου Ἰωάννη Καματηροῦ πού ἀκύρωνε γάμο ἀνηλίκου (*S. Pétridès*, Jean Apokaukos, *Lettres et autres documents inédits*, IRAIK 14, 86. *V. Grumel*, Regestes no 201, 194).

45. *Ε. Παπαγιάννη*, Τά οἰκονομικά τοῦ ἑγγαμου κλήρου στό Βυζάντιο, Ἀθήνα 1986, 70.

Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος ἔγινε μητροπολίτης ἐπὶ πατριαρχείας Ἰωάννου Καματηροῦ (1198-1206), πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Φράγκους⁴⁶. Ἡ γνωριμία του μέ τόν Κωνσταντῖνο ἀνάγεται στήν περίοδο μετὰ τό 1193 καί πρὶν τό 1204. Ὁ χρόνος τῆς ἀνόδου τοῦ Κωνσταντίνου στόν ἐπισκοπικό θρόνο τῆς Καστοριάς μᾶς εἶναι ἄγνωστος. Γνωρίζουμε μόνο πῶς μετὰ τό 1220, ἐποχή πού χρονολογεῖται ἡ ἐπιστολή τοῦ Ἀποκαύκου⁴⁷, ἦταν ἀκόμη ἐπίσκοπος στήν ἴδια ἔδρα.

Εἰάν δεχθοῦμε πῶς ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε ἐπίσκοπος κάποιο ἔτος πρὶν τό 1918, πρᾶγμα πιθανό, θά μπορούσαμε νά ἀναγνωρίσουμε στό πρόσωπό του τόν ΑΝΩΝΥΜΟ (2), φίλο καί παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου Ἀντιόχου. Ἡ χρονική ἀπόσταση τῶν μαρτυριῶν (πρὶν τό 1198 ὁ ΑΝΩΝΥΜΟΣ (2), περί τό 1220 ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ) δέν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο, διότι ἔχουμε ἀρκετές περιπτώσεις μακρόχρονης παραμονῆς στόν ἐπισκοπικό θρόνο. Γιά παράδειγμα, ὁ Δημήτριος Χωματιανός ὑπῆρξε ἀρχιεπίσκοπος γιά 19 χρόνια, ὁ δέ Λέων Ἀχρίδος γιά 31 χρόνια. Ἡ προέλευση καί τοῦ ΑΝΩΝΥΜΟΥ (2) καί τοῦ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ἀπὸ τοὺς λόγιους κωνσταντινουπολίτικους κύκλους, οἱ φιλικές τους σχέσεις μέ πρόσωπα τοῦ ἴδιου περιβάλλοντος καί ἡ ἐξέλιξη τῆς σταδιοδρομίας τους συνηγοροῦν στήν ταύτισή τους.

Εἰάν ὅμως ἡ ταύτισή τους δέν μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα, γεγονός ἀναμφισβήτητο εἶναι πῶς στά τέλη τοῦ 12ου αἰῶνα —ὅπως καί στίς ἀρχές του— στόν ἐπισκοπικό θρόνο τῆς Καστοριάς βρίσκονται ἄνθρωποι λόγιοι, μέ παιδεία πού ἀπέκτησαν σέ ἓνα παιδευτικό κέντρο μέ τό κῦρος τῆς Κωνσταντινούπολης καί οἱ ὅποιοι σχετίζονται μέ ἐπιφανεῖς πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς.

Καί ἡ διαπίστωση αὐτή δέν εἶναι ἄσχετη οὔτε μέ τήν πολιτική καί τήν οἰκονομική ἱστορία τῆς Καστοριάς τήν ἐποχή αὐτή οὔτε πολύ περισσότερο μέ τήν πολιτισμική ἀνθιση πού παρατηρεῖται στήν πόλη στά τέλη τοῦ 12ου αἰῶνα· τοὺς ναούς της κοσμοῦν εἰκόνες καί τοιχογραφίες ὑψηλῆς τέχνης, εὐλαβικά ἀφιερῶματα ἀρχόντων, πού συχνά φρόντισαν νά τά συνοδεύουν μέ καλλιγραφημένες ἐπιγραφές

46. Ν. Β. Τωμαδάκη, ὁ.π., 10.

47. Σχετικά μέ τήν χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς βλ. παραπάνω σημ. 24.

σέ δωδεκασύλλαβους στίχους⁴⁸, δείγματα λόγιου ποιητικού ύφους της εποχής⁴⁹. Στο σημείο αυτό θά μπορούσε νά αποδοθεῖ ἡ πρωτοβουλία τῆς τοιχογράφησης τοῦ δευτέρου στρώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, πού τοποθετεῖται χρονικά στίς ἀρχές τοῦ 13ου αἰώνα, στόν ἐπίσκοπο Κωνσταντῖνο, μιά καί σύμφωνα μέ τόν Μ. Χατζηδάκη, «ἡ ὑπαρξη ἑνός ἀρκετά ὀγκώδους κτιστοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου μέσα στό ἱερό, στόν ἄξονα τοῦ ναοῦ, μέ ἓνα χαμηλό σύνθρονο γύρω, μοναδικό στήν Καστοριά, δίνει τήν ἰδέα ὅτι ὁ ναός ἦταν ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου»⁵⁰.

Ὁ σημαντικός ρόλος τοῦ ἐπισκόπου στήν πολιτιστική ζωή τῶν ἐπαρχιῶν ἀπέρρεε ἀρχικά ἀπό τήν σημαίνουσα θέση του στήν διοικητική, οἰκονομική καί κοινωνική ζωή τῆς πόλης, τῆς ὁποίας ἔχει θεωρηθεῖ προσωπικότητα-κλειδί⁵¹. Σταθερότερος ἀπό τοὺς στρατιωτικούς καί πολιτικούς διοικητές, χειριστής τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, δικαστής καί συμβιβαστής τῶν διαφορῶν τοῦ ποιμνίου του, ὁ ἐπίσκοπος ἦταν συγχρόνως καί ἐκπρόσωπος μιᾶς ὑψηλότερης κουλτούρας, ἰδίως ἂν προερχόταν ἀπό κύκλους τῆς Πρωτεύουσας⁵².

Ὅπως διαπιστώθηκε ἀπό τίς ἐπιστολές πού ἀναφέρθηκαν παρα-

48. Γιά τά ἐπιγράμματα σέ εἰκόνες καί τοιχογραφίες βλ. Ἀθ. Δ. Κομίνη, Τό βυζαντινόν ἱερόν ἐπίγραμμα καί οἱ ἐπιγραμματικοί, ἐν Ἀθήναις 1966, 33-35.

* Γιά τίς ἐπιγραφές τῆς Καστοριάς καί τό πολιτιστικό περιβάλλον τῆς πόλης ἐκπονεῖται διδακτορική διατριβή ἀπό τήν Ε. Δρακοπούλου στήν Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales στό Παρίσι.

49. Μ. Χατζηδάκη, Καστοριά, Βυζαντινὴ Τέχνη στήν Ἑλλάδα, Ἀθήνα 1984 (ὅπου καί παλιότερη βιβλιογραφία). Ε. Τσιγαρίδα, Μνημεῖα καί εἰκόνες τῆς Καστοριάς, Conférence scientifique «L'art byzantin environ l'année 1200», Studenica-Beligrad, Σεπτέμβριος 1986. Βυζαντινὴ καί μεταβυζαντινὴ Τέχνη, Κατάλογος ἐκθέσεως παλίου Πανεπιστημίου, 1985, ἀρ. λήμ. 75. Affreschi e icone dalla Grecia, Κατάλογος ἐκθέσεως Φλωρεντίας, Ἀθήνα 1986, ἀρ. λήμ. 27-28.

50. Μέ τήν προϋπόθεση βέβαια ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ ναοῦ ὡς ἐπισκοπικοῦ συνεχιζόταν ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀνέγερσής του (9ος αἰ.), ὑπόθεση πού ἐνισχύεται ἀπό τό ἰδιότυπο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα πού σέβεται τίς παλιότερες παραστάσεις καί ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀνεξάρτητων ἀπὸ τό πρόγραμμα τοιχογραφιῶν-ἀφιερωμάτων.

51. Μ. Angold, Archons and Dynasts: Local Aristocracies and the cities of the later Byzantine Empire: The byzantine Aristocracy, IX to XIII centuries. BAR Intern. Ser. 221, Oxford 1984, 241.

52. Ε. Herman, The secular church, The Cambridge Medieval History IV, Part II, Cambridge 1967, 282-284. J. Herrin, Realities of byzantine provincial government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205, DOP 29 (1975), 258-266, 282-284.

πάνω, ή πνευματική σχέση μέ τήν Κωνσταντινούπολη διέκρινε τούς
ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντες τῆς Καστοριᾶς κατά τόν 12ο αἰώνα. Ἡ
παρουσία τους στήν πόλη τήν ἐποχή αὐτή εἶναι βέβαιο ὅτι ἐπηρέασε
σημαντικά τή διαμόρφωση ἑνός ἀνωτέρου πολιτισμικοῦ ἐπιπέδου.